

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת משפטים, תשע"ו
מספר 1156בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מעם מְזַבְּחֵי תִּקְחָנוּ לְמוֹת איתמר ורהפטיג

בפרשתנו התורה מקדישה שלשה פסוקים לדינו של רוצח (שמ' כ"א):
(יב) מִכָּה אִישׁ וְמֵת מוֹת יוֹמָת.

(יג) וְאִשָּׁר לֹא צָדָה וְהָאֵל-לֵהִים אָנָּה לְיָדוֹ, וְשָׁמְתִי לְךָ מָקוֹם אֲשֶׁר יָנוֹס שָׁמָּה.

(יד) וְכִי יִזְדֹּא אִישׁ עַל-רֵעֵהוּ לְהַרְגוֹ בְּעָרְמָה, מֵעַם מְזַבְּחֵי תִּקְחָנוּ לְמוֹת.

שני הפסוקים הראשונים מבחינים בין שוגג למזיד, אך מה עניינו של הפסוק השלישי, החוזר לכאורה על דינו של מזיד? רש"י מפרש, על פי המכילתא על אתר, שהתורה באה לשלול עונש מוות ממִּכָּה שיודע שעלול להרוג, אך לא התכוון בערמה להרוג. כגון רופא שמנתח חולה, שליח בית דין שמלקה את החוטא וכיוצ"ב. אבל הכתוב לפי פשוטו בא לחייב רוצח בערמה שברח למזבח, ולא לפטור רוצח שלא בערמה, כשליח בית דין. ומה חידש הכתוב בחיוב זה; מדוע היינו חושבים שהורג במזיד בערמה ייקלט ויפטר מעונש בברחו למזבח?
נראה שהדגש הוא על עניין המזבח, והדברים צריכים ביאור.

המזבח כאן מתפקד כעיר מקלט, יישום של ה"מקום" לרוצח בשגגה הנזכר בפסוק הקודם (ה"מקום" כולל גם ערי מקלט כמבואר במקום אחר, ראו במדבר ל"ה), אלא שמקלט זה של המזבח אינו מועיל להורג בערמה. משמע שהורג בערמה זהו מצב ביניים בין מזיד לשוגג. כלומר, הוא מערים להציג עצמו כשוגג, והכתוב מבקש לשלול את אפשרות קליטתו במזבח.

מיהו רוצח בערמה זה? דוגמה לכך מצינו ביואב, שבו התקיים הפסוק הזה. הוא ברח אל אוהל ה' והחזיק בקרנות מזבח, ובכל זאת הומת במצוות שלמה (מל"א ב: כח-לד). כך עולה מהגמרא במכות יב ע"א האומרת:

אמר רב יהודה אמר רב: שתי טעויות טעה יואב באותה שעה, דכתיב: "וַיָּנֹס יוֹאָב אֶל-אֹהֶל ה' וַיַּחֲזֶק בְּקַרְנֹת הַמִּזְבֵּחַ", טעה - שאינו קולט אלא גגו, והוא תפס בקרנותיו; טעה - שאינו קולט אלא מזבח בית עולמים, והוא תפס מזבח של שילה. אביי אומר: בהא נמי מיטעא טעה, טעה - שאינו קולט אלא כהן ועבודה בידו, והוא זר היה.

אלא שמסוגיה זו עולה קושי אחר: מדוע הגמרא אינה דנה בכך שיואב מזיד היה, כשהרג את אבנר ואת עמשא? ואכן כך שואל הרשב"א (בתשובותיו א, תקכד): מדוע אין הגמרא אומרת שטעה גם בכך שהוא היה מזיד, ואין המזבח קולט אלא שוגג? ועונה:

כבר ראית שרש"י ז"ל פירש² דמזיד שאמר הכתוב (שמ' כ"א): "מֵעַם מְזַבְּחֵי תִּקְחָנוּ"; "מעם מזבחי" ולא 'מעל מזבחי'. ובהא כבר אמרו שטעה דאין קולט אלא גגו והוא תפס בקרנותיו.

כלומר, גג המזבח אכן קולט גם רוצח במזיד, אלא שרק הגג קולט ולא קרנות המזבח. ויואב טעה בכך שנאחז בקרנות המזבח ולא בגגו (מלבד שתי טעויות נוספות שנזכרו בסוגיה שם, אך לא טעה בכך שהיה מזיד). לעומת זאת הרמב"ם כותב (הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק ה הלכה יב-יג) שרק השוגג נקלט במזבח, וז"ל:

המזבח קולט שהרי נאמר בהורג בזדון "מעם מזבחי תקחנו למוות". מכלל שההורג בשגגה אינו נהרג במזבח. לפיכך ההורג בשגגה וקלטו מזבח והרגו שם גואל הדם, הרי זה נהרג עליו כמי שהרגו בתוך עיר מקלטו. אין קולט אלא גגו של מזבח בית העולמים בלבד ואינו קולט אלא כהן ועבודה בידו, אבל זר או כהן שאינו עובד בשעה שנהרג או שהיה עובד ולא היה על גגו אלא סמוך למזבח או אוחו בקרנותיו, אינו נקלט.

ואם כן יש שוב מקום לשאלה, מדוע אין הגמרא מונה בטעויות של יואב, שהיה מזיד? אלא שהרמב"ם שם בהלכה יד ממשיך ואומר:

וכל מי שקלטו המזבח אין מניחין אותו שם אלא מוסרין לו שומריין ומגליין אותו לעיר מקלטו. במה דברים אמורים

* ד"ר איתמר ורהפטיג, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר אילן (גימלאי), וכן מכון משפטי ארץ, עפרה.

¹ טעות כזו מוזכרת בהמשך הסוגיה שם, במאמרו של ריש לקיש על שלוש טעויות שעתיד שרו של רומי לטעות.

² על פי הגמרא ביומא פה ע"א.

במחוייב גלות, אבל מי שפחד מן המלך שלא יהרגנו בדין המלכות או מבית דין שלא יהרגוהו בהוראת שעה, וברח למזבח ונסמך לו, ואפילו היה זר הרי זה ניצל, ואין לוקחין אותו מעל המזבח למות לעולם, אלא אם כן נתחייב מיתת בית דין בעדות גמורה והתראה כשאר כל הרוגי בית דין תמיד.

אם כן ממשיך הרשב"א ואומר:

ואף לדעת הרמב"ם ז"ל אפשר דמזיד שאמרה תורה "מעם מזבחי תקחנו", היינו דוקא לידון בסנהדרין בעדות והתראה, כדכתב "תקחנו למות", ואינו מומת אלא בעדים והתראה. אבל בנדון במשפטי מלוכה, אפילו במזיד קולט.

לפי זה יש לומר, שבהריגת יואב את אבנר ועמשא לא היו עדים והתראה, וכך מבואר בתוספות סנהדרין מט ע"א (ד"ה מאי), ולא חשש אלא מהריגתו מדין מלכות, ובזה נקלט גם מזיד. משום כך הגמרא אינה מונה בין טעויותיו שהיה מזיד, אלא שטעה בשתי הטעויות המנויות בסוגיה שם. אמנם לשיטת הרמב"ם עדיין קשה, שכן מדבריו עולה, שמי שנידון מדין מלך נקלט אף כשנאחז בקרנות המזבח ולא רק בגגו. ואכן כך שואל ה"כסף משנה":

יש לתמוה שזו טענה טובה ליואב לומר שלא טעה והיאך אמרו שטעה. ועוד שאם כן לא היו יכולין לקחתו משם להמיתו שהרי לא הרג בהתראה לאבנר ועמשא וצריך עיון. והתוספות כתבו בסוף פרק נגמר הדין (דף מ"ט) על הא דקאמר מאי [טעמא] קטליתיה לעמשא, ואם תאמר היאך נתחייב יואב במאי דקטליתיה (=שהרג) לעמשא והא בעי (=צריך) התראה... ואפילו למאן דאמר חבר אינו צריך התראה, הכא (=כאן) לא היה חבר בדבר זה שהיה חושבו מורד במלכות והוה ליה (=והרי הוא) שוגג, ויש לומר דלא נתחייב אלא משום הוא גופיה דהוה מורד במלכות עד כאן לשונו. ופשטא דקרא ודשמעתא (=ובפשט הפסוק והסוגיה) לא משמע אלא שנהרג מפני שהרג, ואפי' לפי דבריהם עדיין הקושיא במקומה עומדת, שכיון שלא היה חייב מיתה אלא מדינא דמלכותא המזבח היה קולטו כמה שכתב רבינו, ומיהו בהא אפשר לדחוק ולומר דמורד במלכות שאני (=שונה), שאין המזבח קולטו. כלומר, ה"כסף משנה" מסתמך על דברי התוספות בסנהדרין. שם נאמר שיואב נהרג לא מפני שרצח, אלא מפני שהיה מורד במלכות (על פשר מרידתו ראו בסוגיית הגמרא בסנהדרין שם), ועל עבירה זו של מרידה במלכות אין המזבח קולט. ועדיין דחוק בעיני, שכן עיקר דין המלך מיועד לדון מורדים במלכות, ואם הרמב"ם אומר שמי שנשפט בדין המלך נקלט במזבח, אפילו היה מזיד, מסתבר שגם מורד במלכות נקלט במזבח ?!

לכן נראה שלדעת הרמב"ם יואב נהרג מפני שהרג את אבנר ועמשא, וכפי ש"הכסף משנה" ציין שזהו פשט הכתובים. אלא שיואב טען שהוא בגדר שוגג, כאמור, ומצד שוגג טעה בשתי טעויות כפי שציינה הגמרא במכות. ואם כן היה צריך להילקח לעיר מקלט, כדין שוגג האמור ברמב"ם בראש הסעיף, אלא ששלמה ידע שהוא שוגג הקרוב למזיד, שכן הרג את מתחריו על תפקיד שר הצבא, ושלמה הרגו מדין משפט המלך. אמנם בדין המלכות מזבח קולט גם מזיד, אבל בניגוד לדברי ה"כסף משנה" זהו דווקא במורד במלכות שלא רצח. אבל ברצח, שדינו מיתה בדין תורה, גם אם פטור כשהוא שוגג, יכול המלך להורגו כשהוא שוגג הקרוב למזיד, ואז אין המזבח קולטו. נמצא שהגמרא לא ציינה טעות זו, משום שיואב לא היה מזיד אלא קרוב למזיד, שאותו יכול המלך להרוג מדין מלכות, וכאן לא חלו עליו דיני הקליטה המיוחדים, שכן היה גם רוצח בשוגג הקרוב למזיד.³

כעת נחזור לפסוקי המקרא. תוכנו המפורש של הפסוק השלישי עוסק ברצח במזיד, וחידושו (לפי רש"י) הוא בפטור של שליח בית דין ורופא שהמיתו, כנזכר בתחילת דברינו. אך אפשר שמשמע מן הפסוק גם רמז להורג בערמה, כיואב, ובורח למזבח כשוגג, שאין לו מקלט כשוגג, וביד המלך (ואולי גם לבית דין בהוראת שעה) קיימת האפשרות להורגו מדין משפט המלך.

מבחינה רעיונית יש להסביר את עצם חידושו של הרמב"ם על קליטתו של הנהרג מדין מלכות, כי יש כאן מתח בין כוח המלכות לכוח המקדש. המלך חורג מן הדין, אך לא בבית המקדש, ששם גם הסנהדרין יושבת. כאן התורה גוברת. לפי דין תורה הוא אינו נהרג, ואם כן, אי אפשר להוציאו ממקום שמבטא את משפט התורה, כשהוא נאחז בדין תורה, ולהעבירו לרשות המלך. יואב עצמו היה חריג, שכן היה בעניינו צירוף של דין תורה עם דין המלך; דין תורה של רוצח, ודין המלך שמתיר לו להורג רוצח בשוגג הקרוב למזיד.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן

בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>

כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

³ בכך גם תוסבר הסוגיה בסנהדרין מט ע"א, ממנה משמע שיואב נהרג גם משום הריגת עמשא וגם משום מרידתו במלכות. ועיינו בפירושו "העמק דבר" על הפסוק בשמות שם.